

1945

Peaaegu igal hommikul, kui ema mõranenud emailiga plekkkruusidesse kohvi valas, meenutas ta Langebrauni vabrikus maalitud portselanist kohvitasse, mis ämm neile isaga pulmadeks oli kinkinud. Beti teadis juba päris täpselt, millised ema mälestuste tassid välja nägid, kuigi polnud neid oma silmaga kunagi näinud, sest sõja eest põgenedes pidid nad kõik oma kallid asjad maanteekraavi viskama, et põgenikevooris liikuvate hobuste koorem kergem oleks ja nad vene tankide eest ära sõita jõuaksid.

Alates sõja lõppemisest kuni Beti seitsmenda eluaastani, ajani, mil tüdruk üldse midagi mäletama hakkas, räägiti nende kodus vaid sõjast. Ema igatses taga talle vajalikke asju, mida see kannatusterohke aeg talt võtnud oli. Isa meenutas kaasteelisi, kes enam kunagi oma isamaale ei naasnud ja vanaisa seda, et tema elutööst ja maast oli sõjarahu alguseks järel vaid hauaplats Raadi kalmistul. Beti teadis kõiki neid vanemate kõneldud lugusid peast ja uskus iga kuulnud sõna. Tal polnud aimugi, et ühel päeval see kõik muutub ning ta peab hakkama uskuma sõnu, mida rääkisid inimesed, kelle olemasolust tal veel aimugi polnud.

Beti isa töötas raudteejaamas ja see säästis ta rindele saatmisest, sest jaamakorraldaja oli amet, mis nõudis lojaalsust igale valitsusele,

kuna rongid pidid ju sõitma ning seda ikka igaüks korraldada ei mõistnud. Samas ei saanud isa ise kunagi kindel olla, et iga järgmise valitsuse määratud jaamaülem teda reeturiks ei tembeldanud, Sibirisse asumile või koguni mahalaskmisele ei saatnud.

Emal oli esimesed paar sõjarahust aastat Betiga kodus, kuid peagi selgus, et uus võim vajab tema töökäsi, sest puruks pommitatud linn tuli jälle üles ehitada ning vahet polnud, missugune armee selle hävitas. Vanaisa oli aga juba nii vana, et teda poleks ükski võim suutnud oma pilli järgi tantsima panna, kuid Beti emale tegi taat siiski järeleandmisi.

„Ma võin su Tirtsmani järele vaadata,“ sõnas ta, kui kuulis, et Selma Raadmal tuli hakata linnas tööl käima, aga last polnud kellegi hoolde jätta.

Selmale tundus algul pisut imelik, et üks vana mees hakkab tema tüdruklast hoidma, kuid ega tal eriti valikut polnudki, sest enamik nende pere naissoost lähisugulasi oli sõjas surma saanud või välja rännanud ja lapsehoidja palkamine uue riigivõimu silmis sama suur patt nagu mistahes teenija pidamine. Iga vale otsus võis kellele tahes hukatuslikuks saada, aga samas ei teadnud keegi ette, millal senine õige valeks muutus või vastupidi.

Muidugi oli vanaisa lapsehoidmisel omad tingimused ja need said täidetud paar nädalat peale Beti teist sünnipäeva.

„Vaata, vana Jann! Mida ma nüüd oskan,“ kordas Beti hoolega emalt õpitud sõnu, omal moel rõhkusid ja välteid muutes ning näitas siis vanaisale ette, et ta oskas ise laua äärde toolile ronida, lusikaga putru süüa ja enne potile minekut pükse alla ja pärast üles tõmmata. Emal sõnul mõistis Beti ka ise vestinööpe ja sukatrippe lahti ning kinni panna ja see omakorda tähendas, et ta sai hommikul enda

riidesse seadmisega hakkama. Lisaks tegi tüdruk isegi parema ja vasaku jala sandaalidel vahet ning oskas nina taskuräti sisse tühjaks nuusata.

Kõik need oskused avaldasid vanale Jaanile muidugi muljet, sest veel mõne nädala eest tegi kõiki neid operatsioone ema, seda muidugi põhjusega, sest temal lihtsalt polnud aega oodata, millal tüdruk ise oma pusimisega ühele poole sai. Vanaisale sellest kõigest siiski ei piisanud, sest tal oli veel üks nõudmine.

„See tüdruk on nagu rohutirts. Tema muudkui hüppab ringi, aga kui ta on minuga, peab ta taadi kõrval käima ja sõna kuulama. Kord peab olema, muidu me kokku ei jää – siis tuleb jälle sõda!“

Beti oli veel liiga väike, et mõista, millest vanad inimesed rääkisid, aga talle tundus see huvitav, ning ta noogutas, kui ema sõnas: „Kas sa said aru, et kui meid isaga kodus pole, pead sa vanaisa sõna kuulama?“

Seejärel võttis ema kuuri alt vanaemast jäänud jalgratta, mille isa oli korda seadnud, ning sõitis linna tööle. Linna polnudki eriti palju maad, sest vanaisa aiand, nagu ta ise seda kohta nimetas, asus endise Ropka mõisa maadel ning oli linnapiirist vaid paarisaja meetri kaugusel. Kui ema oli neil silmist kadunud, seisis Beti koos taadiga veel mõnda aega õuevärava juures ja piilus läbi selle lippide linna poole.

„Tule nüüd, Tirtsman! Lähme laseme kanad õue siblimä,“ sõnas vanaisa pöördudes ning koputas oma jalutuskepi kummist otsaga vastu maad, et laps ikka kuuleks ja aru saaks, mida tal tuli teha.

1952

See oli aastaarv, mida Beti oskas juba selgelt välja öelda ja vanaisalt saadud arveraamatu ruudulisele paberile kirjutada. Ta mõistis üles märkida ka kõiki teisi arve, lugeda numbreid kuni sajani ning sealt edasi tundus asi juba lihtne. Kirjatähtede tundma õppimine läks tal märksa raskemalt, sest neid armastas vanaisa kepiga kanaaediku tuhkuivale mullale joonistada ning tibud siblisid need segi, enne kui Beti mälu kujutatu omaks suutis võtta, ent oma nime kirjutamise sai ta siiski selgeks.

„Preili Beti Raadma!“ vastas ta rõõmsalt iga kord, kui vanaisa talle koolis õpetaja poolt esitatava esimese küsimuse esitas.

Nad olid seda ja kõiki järgneda võivaid küsimusi ja vastuseid juba mitu kuud harjutanud ning kui saabus see oodatud päev, esimene september, polnud Betis kahtlusekübetki, et midagi võiks valesti minna. Väike värin oli tal jalgades küll, kui vanaisa ta aiavärvast välja saatis ja selle siis enda ees kinni pani.

„Sa pead nüüd üksi edasi minema!“ sõnas ta, kinnitades, et kui Tirtsman teeb kõik nii, nagu nad olid harjutanud, siis pahandusi ei tule.

Ei tulnudki, sest Beti tegi kõik täpselt nii, nagu vanaisa oli õpetanud. Ta jõudis koolihoovi just õigeaks ajaks, ütles uksele seisnud täiskasvanule, keda arvas õpetaja olevat, oma nime ja viimane juhatas ta

maja allkorrusel asuvasse suurde ruumi, kus olid kriidiga põrandale kirjutatud suured numbrid.

„Seisa siin! Sina oled oma klassis esimene,“ sõnas õpetaja maha kirjutatud numbrile viidates, võttis jakitaskust märkmiku ja sõnas: „Beti Raadma, 1.a klass,“ ning kõndis siis minema.

Beti jäi nagu naelutatult paigale. Läks veel oma pool tundi, enne kui esimesest seisjast sai viimane ning ruum täitus igas vanuses lastega, kõik oma numbrite taga ridades, aga samas ka üsna rahutud. Siis äkki kõlasid valjuhääldajast fanfaarihelid, kuid mis seejärel toimuma pidi, sellest polnud vanaisa osanud Betile midagi kõnelda ning tal tuli lihtsalt loota taadi viimasele lausele.

„Kui sa ei tea, mida teha, küll siis õpetaja ütleb: kuula teda. Aga meie hümn ajal seisa valvel ja laula teistega kaasa – selles olen ma enam kui kindal,“ ütles taat.

Seisnud veel pea terve tunni, kostis ruumi seinale riputatud valjuhääldajast taas raginat ning siis puhus keegi jälle fanfaare. Järgmiseks käis rivistuste vahelt läbi mitmeid kooli tähtsaid inimesi, kes kõik nõudsid vaikust, et ise kõnelda, aga hümn ei laulnud neist keegi.

Mõne asja sai Beti siiski selgeks, nimelt selle, et ta viibis kooli võimlas ja et seda rivis seismist nimetati pidulikuks aktuseks ja et iga kõne järel tuli plaksutada. Enamus vana Janni oletustest ei pidanud siiski paika ja nii pidi Beti hakkama oma peaga asju välja mõtlema, sest ümberringi polnud kedagi, keda ta kasvõi kordki oma elus oleks näinud, kui see üks õpetaja välja arvata.

Lõpuks said kõik kõned peetud, ning viimane kõneleja ei jäänud käteplaginat ootama, vaid hüüdis valjult: „Parem pool! Välja marss ... üks, üks, üks, kaks, kolm ...“

See käsklus ehmatas paari tüdrukut, kes temast tagapool seisid ja mõned lapsed rivis pöörasid hoopis vales suunas, aga õnneks tuli just

siis õpetaja nende juurde, seisis kriidiga kirjutatud numbri peale ja jäi paigal marssides ootama, kuni nendest eespool seisnud klassid võimlast välja marssisid. Betile sai peagi selgeks, mida tal teha tuli, sest vana Jann oli ju öelnud: „Kuula õpetajat!“ ja nii ta siis tegigi – ootas õiget takti ja hakkas õpetajaga kaasa marssima ning edasi tundus kõik juba lihtne.

1.a klassiruumi sisenedes ei pidanud Beti pettuma, sest see nägi välja just selline, nagu vana Jann oli kirjeldanud – värvituks kulunud puupingid kolmes reas, must tahvel seinal ja selle ees aste kõrgemal asuv õpetajalaud ning kõrge korjuga tool. Kõik oli just täpselt nii, nagu Beti oli endale ette kujutanud ja edasine samuti. Nad istusid sisenemise järjekorras kahekaupa pinkidesse, ootasid, kuni õpetaja tegi mõned ümberpaigutused, et tüdrukud ei peaks poistega samas pingis istuma ja rahunesid alles siis, kui õpetaja seda nõudis.

Beti kuulas põnevusega igat õpetaja sõna ning püüdis pikaks veninud lauseid lühemaks mõelda, et paremini meelde jätta seda, mida tohtis koolis teha ja mis polnud lubatud. Ta kuulas hoolega, millised olid eksimuste eest määratud karistused ja püüdis leida tähendust sõnadele, mida tema koduses kõnepruugis ei kasutatud.

Esimese koolitunni lõpetas õpetaja lausega, mida Beti oli juba tükk aega oodanud.

„Kui kellelgi on küsimusi, siis tõstab ta käe üles ja ootab, kuni mina seda märkan ning luban tal kohalt tõusta ja oma küsimuse esitada,“ sõnas õpetaja Saluäär, just nii oli ta palunud end tunni alguses nimetada.

Nii Beti tegigi ja sai kohe lisaseletuse: „Ei, ei! Mitte nii. Kätt tõstes peab küünarnukk vastu lauda jääma ja kõik sõrmed peavad koos ning sirgu olema: vaat nii,“ rääkis õpetaja, kui oli Beti laua juurde astunud ja ta käe asendit korrigeerinud.

„Jah, just sedasi! Ja kui ma ütlen: Raadma, mida sa tahad küsida, siis astud sina pingi kõrvale ja küsid. Kas on kõigile selge?“

Beti tegi nagu kästud ja küsis: „Miks ... miks sellel, noh, aktusel hümn ei lauldud?“

„Mida?“ küsis õpetaja imestusest suud maigutades ning Betil oli sellele mõistmatusele juba ammu seletus valmis mõeldud, sest vana-isa oli teda hoiatanud, et oma küsimusi ja soove tuli põhjendada, muidu jäid need hüüdjaks hääleks kõrbes.

„No ma tahtsin küsida, et miks kooli alguse pidulikel aktusel hümn ei lauldud. Mina õppisin kodus sõnadki pähe, aga seda kohta ei tulnudki, kus oleks saanud kaasa laulda,“ selgitas Beti õpetaja poole vaadates oma küsimust ning ükski lihas tema näos ei vääratanud.

„Kes sulle seda ütles?“ küsis õpetaja ja jätkas vastust ära ootamata, lisades: „Aga laula siis! Ma kuulaks hea meelega,“ pakkus ta endiselt imestades, sest sellist küsimust polnud ükski esimese klassi laps talle varem esitanud, kuigi ta oli juba pea kümme aastat oma ametit pidanud.

Betile polnud vaja seda kaks korda öelda, sest ta oli kodus tõsiselt harjutanud ja vanaisalt kõvasti kiita saanud. Algul ta hää l küll värises pisut, aga kui kaks uksepooles reas istunud poissi samuti püsti tõusid ja kaasa hakkasid laulma, jõudsid nad esimese salmi lõpuni laulda, enne kui näost kaameks muutunud õpetaja käsi vehkides neil vait käskis jääda.

„Jääge juba vait! Kas kuulsite, vait!“ kähistas ta hirmunud pilgul klassiukse poole vaadates ning sosistas siis: „Kas te olete lolliks läinud või: see on ju vale hümn?! Seda ei tohi te enam kunagi laulda, sest siis ... siis saadetakse meid kõiki Siberisse. Kas te saite aru ja sina, Raadma, sina jääd peale tunde ning ma tahan su vanematega

rääkida ...“ kõneles õpetaja närviliselt hingeldades ning käskis kõigil teistel peale nende kolme laulja klassist välja vahetunnile minna.

Beti oli imestunud, ent jäi paigale, kui teised lapsed tast mööda trügisid. Oma arust polnud ta midagi valesti teinud, kuid taipas sisimas, et teda hakati milleski süüdistama. Õnneks suutis õpetaja end kiiresti koguda ja kui kõik teised lapsed olid ruumist lahkunud, pani ta nende järel ukse kinni ning istus üsna rahuliku olekuga oma laua äärde.

„Teie, poisid, oleks pidanud targemad olema,“ sõnas ta esmalt ning alles siis pöördus ta Beti poole, küsides: „Kes sul seda teha käskis?“

„Keegi ei käskinud!“ vastas Beti ükskõikselt, sest need kaks täiesti ühesugust poissi huvitasid teda märksa enam.

See tähelepanu ei jäänud õpetajal märkamata, ning ta tegi uue selekteerimise, lausudes: „Olgu! Teie, Ülev ja Valev, minge ja oodake klassi ukse taga, kuni ma selle tüdrukuga räägin.“

Kui poisid olid läinud, selgitas õpetaja olukorda ning jätkas Beti küsitlemist.

„Meil on täna, esimesel koolipäeval, vaid kaks tundi ja lapsevanemate üldkoosolek. Kui need läbi saavad, kutsu oma ema või isa, kes sind täna kooli tõi, minu juurde. Pean temaga rääkima,“ lausus ta laual olevat paksu toimikut sirvides.

„Ema või isa? Aga nemad on päeval ju tööl ja ei saa sealt ära tulla,“ sõnas Beti üllatunult.

„Olgu. Aga kellega sa siis tulid?“ jätkas õpetaja, samal ajal toimikus üht lehte silmitsedes.

„Ei kellegagi! Mina tulin ise,“ vastas Beti ja pälvis õpetaja pilgu läbi oma kõnetooni halvustamist.

„Kohe päris üksi!“ päris ta edasi ning sõnas, mida oli toimikusse köidetud lehelt lugenud.

„Su isa töötab raudteejaamas ja ema kammivabrikus, aga kes sind laulma õpetas?“

„Vanaisa!“ vastas Beti taas südikaks muutudes ning lisas: „Ta õpetas mulle kõike, sest isal ja emal pole aega. Nad peavad tööl käima ja ...“

„Ja mida kõike see vanaisa sulle siis veel õpetas?“ katkestas õpetaja teda järgmise küsimusega.

„No kõike!“ vastas Beti ning asus selgitama, mida ta selle kõige all mõtles: „No näiteks arvutamist ja tähti oskan ka ning mõistan sõnu kokku veerida. Tema õpetas, kuidas kanade eest hoolitseda ja mune praadida ning ma oskan isegi malet mängida, aga ... aga millal me selle õige hümni sõnu õppima hakkame, kui ...“

„Neid õpime laulmistunnis, aga ma tahan ikkagi su vanematega vestelda,“ lausus õpetaja mõtlikuks muutudes ning sulges laual olnud kausta.

„Te võite seda teha pühapäeval, sest siis on ema kodus, aga isal pole kunagi vaba aega, sest rongid ju sõidavad,“ selgitas Beti ja see polnud pelgalt suusoojaks öeldud lause, vaid taas üks vanaisa tarkustest.

„Olgu. Ma kirjutan su emale kirja ja siis räägime, aga edaspidi ei pea sa kõigis asjus vanaisa kuulama. Nüüd käid sa koolis ja siin õpetatakse seda, mis on õige. Kas sa said aru, Beti Raadma?“

Beti noogutas, aga see liigutus sarnanes küll rohkem norutamise kui nõusolekuna.

„Mine siis! Ja saada kaksikud sisse. Nendega tuleb mul veel tõsisem jutt,“ lausus õpetaja.

Beti läks, aga ta ei mõelnud üldse enam sellele, mida õpetaja oli rääkinud, vaid nendele poistele, keda viimane oli kaksikuteks nimeetanud. Tema ise oli üles kasvanud teiste lasteta, sest tal polnud õdesid ega vendi ning nende kodus käis harva lastega külalisi, ainult mõned

kaugemad sugulased. Põhjuski oli ilmne, sest nende kodu asus üksiku saarekesena teistest majadest eemal ja sinna polnud eriti kellelgi asja. Beti polnud seda varem isegi märganud, sest nende maja ümber oli suur viljapuuaed, mida piiras tihe elupuuekk ning tema elas selle sees, oma maailmas ega osanud millestki puudust tunda.

Klassi ukse taha ootama jäetud poisid olid ilmselt üritanud pealt kuulata, mida ruumis räägiti, sest nende kummagi üks kõrv oli punaselt vorpis. Beti meelest oli see naljakas, aga samas andis võimaluse kaksikutel vahet teha, vähemalt tol hetkel.

„Kumb teist on Ülev?“ küsis Beti julgelt ja poisid vastasid üheskoos: „Mina!“

„Naljavennad! Te ei saa mõlemad Ülevid olla, aga õpetaja tahtis enne Valeviga kõnelda,“ lisas ta oma arust kavalalt ja jättis meelde, et esimene siseneja näppis oma vasakut kõrva ja teine paremat.

„Minge siis juba mõlemad, aga mind te ära ei peta, sest sul, Ülev, on üks kõrv suurem kui teine,“ sõnas tüdruk ja jooksis minema, et koos oma uute kaaslastega kooli teisi siseruume uurida.

Pärastlõunaks oli Beti kodus tagasi ja muljetest pungil. Vanaisa oli teda oodanud, kuigi ta seda välja ei näidanud, ometi immitses köögiukse vahelt pannkoogilõhna ja see tähendas pidupäeva.

„Vana Jann, kus sa oled!“ hüüdis Beti rõõmsalt, kui oli taadi kanaaiast üles leidnud. „Sa ajasid mulle pada ja õpetaja ütles, et ma ei peaks sind uskuma!“

„So-oh, või nii: kas kaks pluss kaks pole siis enam neli?“ vastas taat munakorvi järgmise pesakasti juurde tõstes ning lisas siis juba pisut pahuramalt: „Ära sina oma valgete põlvikutega siia tule. Saad ema käest pragada, kui neile kollase kanapasa plekid varvaste peale jäävad. Mine vaheta riided ära, siis räägime.“

Kui Beti oli vanaisale selle hümn loo ära rääkinud, ei öelnud viimane algul midagi. Alles siis, kui tüdruk haaras kolmanda pannkoogi järele, sõnas taat:

„Hümn on hümn. See ei saa olla vale ega õige. Selle üle, mis on õige, mis vale, otsustab aeg. Aga mis sinu õpetajasse puutub, siis tema aju on see aeg sama punaseks võõbanud nagu need loosungidki, mida Johan peab raudteejaama ooteruumi seinale riputama.“

Betile tundus see naljakas, sest isaga rongijaamas kaasas käies polnud ta neid justkui märganudki – olid lihtsalt mingid punased lindid, nagu needki, mida pikkade juustega tüdrukud patside kinnitamisel kasutasid, ainult et palju suuremad. Mõelnud veel hetke, hakkas teda huvitama hoopis üks teine asi.

„Aga mis värvi see inimese aju tegelikult on?“ küsis ta ja vaatas siis vastust oodates vana harjumuse kohaselt vanaisale otsa.

„Sõltub ajast ja oludest ...“ venitas taat, vastamiseks aega võttes.

Ta polnud sellist küsimust oma pojatütrelt oodanud, eriti veel esimesel koolipäeval, ometi tajus ta olukorras midagi uut, millele võis, aga ei pruukinud järgneda teisigi pöördelisi hetki.

„Loodusloo muuseumis me ju käisime. Mäletad?“ pakkus taat välja lihtsama lahenduse.

„Mäletan. Aga siis meenutasid need mulle kurnast välja võetud keedumakarone, mida ema kaussi paneb, et hiljem üles soojendada. Aga nüüd ma mõtlen, et ...“

„Sa ära mõtle ette!“ katkestas vanaisa Betit, lisades: „Küll te suuremates klassides õpite ka inimese anatoomiat. Mul tuli selle hümniga seoses pähe niisugune mõte, et sa ei peaks minu elukogemust ja õpetaja tarkust võrdlema ja ... ja, jah! Ja parem on, kui sa hoiad neid asju lahus.“